

Cezaevini ve Mahpusu Anlamak: Kitaplar ve Filmler

ÖZGÜRCE Dergisi, S 2, 1 Ağustos 2026

<https://ozgurcedergi.com/?p=449>

ÖZGÜRCE

MAZLÜMDER İNSAN HAKLARI DERGİSİ

Hazırlayan: Musa Melih DEMİRBAŞCI

ÖZGÜRCE Dergisinin bu sayısında, cezaevini ve cezalandırma yöntemlerini ele alırken, hapsedilmenin felsefesine, politikasına ve insan ruhundaki derin izlerine odaklanan bir kitap ve film seçkisi sunuyoruz.

Kitaplar

Hapishanenin Doğuşu – Michel Foucault

Foucault'nun bu şöhretli kitabı modern cezalandırma sisteminin felsefi ve sosyolojik temellerini anlamak için bir giriş kitabı ve başucu eserdir. Yazar, cezalandırmanın tarihsel süreçte bedene fiziksel acı vermekten (halka açık kanlı infazlar), ruhu disipline etmeye (modern hapishaneler ve rehabilitasyon söylemi) nasıl evrildiğini dikkat çekici bir üslupla aktarır. Foucault'ya göre modern cezaevi, iktidarın insan doğasını kontrol altına alma arzusunun kusursuz mimarisidir.

Jeremy Bentham'dan aldığı "panoptikon" kavramıyla, hapishaneyi sadece duvarlarla çevrili bir mekân olmaktan çıkarıp, modern toplumun gözetleme ve denetleme mekanizmalarının metaforu haline getirir. Eser, suçlunun ıslahı argümanının ardındaki asıl amacın, "itaatkâr bedenler" oluşturmak olduğunu iddia ederek, ceza adaleti sistemine dair ezberlerimizi yeniden düşünmeye sevk ediyor.

1975 yılında yayınlanan "Hapishanenin Doğuşu", zaman geçtikçe eskimiyor, aksine sürekli kendini yeniden hatırlatıyor.

Buna ek olarak Foucault'nun bir konferansından ve bu konudaki mülakatlarından derlenen "*Hapishaneye Alternatifler*" eseri de okunabilir.

Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu – Sevgi Soysal

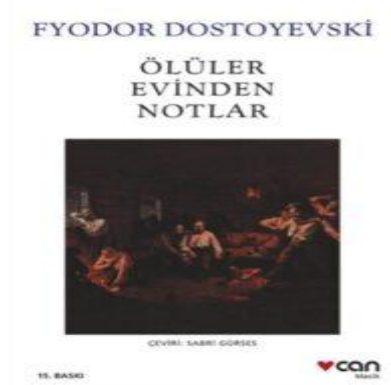

12 Mart muhtırası sonrası tutuklanan yazar Sevgi Soysal'ın bizzat kendi deneyimlerinden süzülen bu anı-roman, Türkiye'nin siyasi cezalandırma pratiğine kadınların gözünden bakar. 1976 yılında Politika gazetesinde tefrika olarak yayınlanan eser, cezaevini sadece eziyet çekilen karanlık bir zindan olarak resmetme kolaycılığına kaçmaz; aksine içeride kurulan yaşamı, direnişi, zaafı ve devletin militarist yüzünü son derece canlı, ironik ve insani bir dille aktarır.

12 Mart döneminin simge yazarlarından olan, Prof. Dr. Mümtaz Soysal'la evliliğini dahi hapishanede yapan Sevgi Soysal'ın kalemi, mahpus olmanın getirdiği trajedinin içindeki

absürtlükleri gösterir. Devlet otoritesinin gülünçlüğünü, farklı sınıflardan ve ideolojilerden gelen kadınların koğuş içindeki zorunlu beraberliklerinden doğan çatışmaları ve dayanışmayı ustalıkla işler. Siyasi tahakküme karşı mizahı ve yaşama sevincini bir kalkan olarak kullanan eşsiz bir metindir.

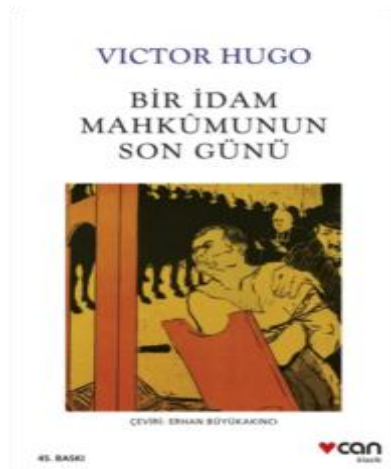
Ölümler Evinden Notlar – Fyodor Dostoyevski

Dünya edebiyatının en büyük yazarlarından Dostoyevski'nin siyasi nedenlerle sürüldüğü Sibirya'daki kürek mahkûmiyeti yıllarından ilhamla yazılmış bu romanın konusu, toprak sahibi bir ailenin oğlu olan Aleksandr Petroviç Goryançikov'in kıskançlık nedeniyle karısını öldürüp kürek cezasına çarptırılması ve Sibirya'da on yıllık cezasını çekerken yaşadıklarıdır. Yazar, sadece mahkûmların çektiği fiziksel çileyi değil, hapsedilmenin insan onurunda ve zihninde açtığı onarılmaz yaraları analiz eder.

Cezalandırmanın insanı "ıslah etmediğini", aksine onu nasıl topluma yabancılaştırdığını ve yalnızlaştırdığını, kendi içine kapattığını gösterir. Mahkûmların ruh halleri, umut kırıntıları, anlamsız angaryalar karşısındaki isyanları üzerinden insanın özgürlüğe duyduğu açlığın anatomisini çıkarır.

Bir İdam Mahkûmunun Son Günü – Victor Hugo

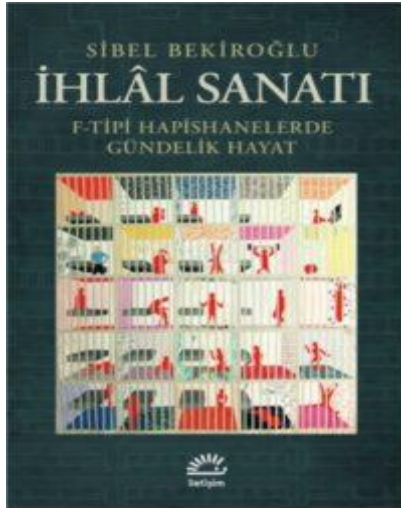

Ölüm cezasının eleştiren alt metne sahip en erken edebi eserlerden biri olan bu kısa roman, idam edilmeyi bekleyen isimsiz bir mahkûmun son haftalarındaki zihinsel

hezeyanlarını ve korkularını iç monologlarla aktarır. Yazar kitapta mahkûmun işlediği suçtan bahsetmez. Okurun odağını mahkûmun işlediği suçtan uzaklaştırıp devlet eliyle bir kişinin öldürülmesi eylemine dikkat çeker.

Ölüm hücresindeki psikolojik işkenceyi, saatlerin ve dakikaların nasıl birer canavara dönüştüğünü göstererek okuru doğrudan sistemin ve cezalandırmanın ahlaki temellerini sorgulamaya çağırır.

İhlal Sanatı – Sibel Bekiroğlu

Sosyolog Dr. Sibel Bekiroğlu'nun bu yılın nisan ayında çıkan “İhlal Sanatı – F-Tipi Hapishanelerde Gündelik Hayat” kitabı hapsedilmenin felsefesini ve sosyolojisini çok katmanlı bir zeminde tartışıyor. Yalnızca bununla da kalmayıp Türkiye’de kaotik düzenden mutlak tecrit dönemine ve F tiplerine giden serencamı anlatıyor.

Yazarın 2016 yılında sunduğu yüksek lisans tezi “Türkiye’nin F-Tipi Hapishanelerinde Gündelik Hayat ve Direniş Pratikleri”ni referans alan kitap, yalnızca F tiplerindeki ihlalleri değil bu ihlallere karşı direnmenin sanatını da bize sunuyor.

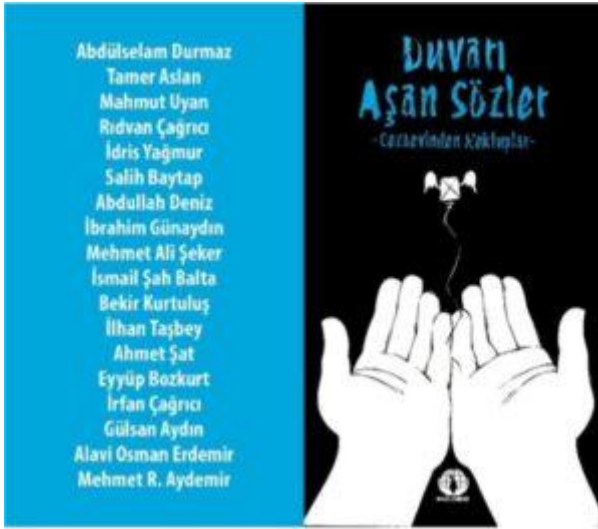
Bekiroğlu son söz olaraksa, tecritin yeni mimarı buluşu kuyu tipi hapishanelere değiniyor.

Hapishane Defterleri (Antonio Gramsci) ve Özgürlüğe Kaçışım (Aliya İzzetbegoviç)

Doğrudan hapishaneye ilişkin görüşleri anlatmayan bu iki kitap iki önemli düşünürün hapishane koşullarında dahi düşün faaliyetinin engellenemediğini gösteren örneklerdir. İtalyan faşist rejimi tarafından hapse atıldığında, savcının “*Bu beynin çalışmasını yirmi yıl durdurmalıyız*”diyerek cezalandırdığı Antonio Gramsci, tam aksini yaparak 11 yıl kaldığı cezaevinde 20. yüzyılın en önemli siyaset felsefesi metinlerinden birini üretmiştir.

Yugoslavya’daki komünist rejim tarafından hapse mahkûm edilen İzzetbegoviç, beş yıl kaldığı cezaevinde, hapisten sonra Bosna halkının onuru için verdiği mücadelenin temelini burada oluşturduğu görüşlerle atar.

Duvarı Aşan Sözler (Cezaevinden Mektuplar)

MAZLUMDER Cezaevi Komisyonu’nun hazırladığı bu kitap 28 Şubat’ın brifingli yargı kararlarıyla 20 yıldan fazla cezaevinde kalan mahpusların mektuplarından oluşuyor. Kitapta 18 mahpusun mektubu ve Hasan Aycın’ın çizimleri de yer alıyor.

Mahpusların cezaevine giriş süreçlerinden orada yaşadıkları olaylara, anlamlı ya da trajikomik anılardan mahpusluğun manasına, ne yapmalından nasıl yapmalıya, kimi zaman düşündürücü kimi zaman ağırlığına rağmen güldüren mektuplar kitapta yer alıyor. Kitabı bitiren okuyucunun cezaevine ve mahpusa bakışı artık aynı kalmayacaktır.

Filmler

Deney / Das Experiment (Yönetmen: Oliver Hirschbiegel, 2001)

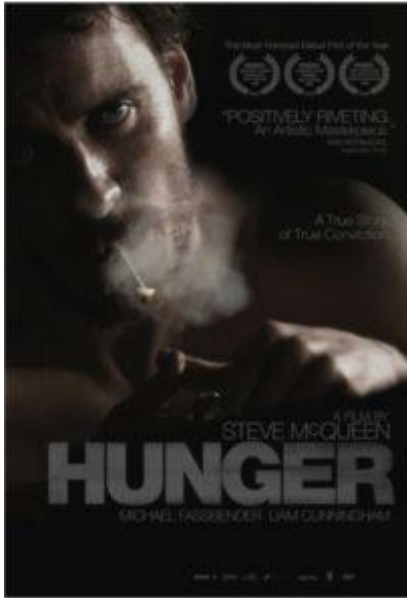

Psikoloji tarihinin en ünlü ve en tartışmalı çalışmalarından biri olan 1971 tarihli Stanford Hapishane Deneyi’nden ilham alan film, cezalandırma ve otorite kavramlarını doğrudan

insan doğası üzerinden sorgular. Bir üniversitenin bodrum katına kurulan sahte bir hapishanede, para karşılığı denek olan 20 sıradan erkek, rastgele “gardiyanlar” ve “mahkûmlar” olarak ikiye ayrılır.

Çok geçmeden, oyun olarak başlayan bu deney, iktidarın ve otoritenin sıradan insanları nasıl sadist ceza infazcılarına dönüştürdüğünü gösteren bir kabusu evrilir. Film, hapishanelerdeki şiddetin ve insan hakları ihlallerinin sadece kötü niyetli bireylerden değil, “kapatılma ve mutlak güç” üzerine kurulan sistemin yapısal doğasından kaynaklandığını kanıtlar. Cüzi bir yetki verilen insanın, karşısındakini “suçlu” veya “mahkûm” etiketi altında nasıl kolayca insanlıktan çıkarabildiğini gösteren tüyler ürpertici bir psikolojik gerilimdir.

Açlık / Hunger (Yönetmen: Steve McQueen, 2008)

Kuzey İrlanda'daki Maze Hapishanesi'nde 1981 yılında siyasi mahkûm statüsü talebiyle açlık grevine giren IRA üyesi Bobby Sands'ın son 66 gününü anlatır. Film, geleneksel diyalog ağırlıklı sinemanın dışına çıkarak, hapsedilmeyi ve iktidar savaşını doğrudan “beden” üzerinden okur.

Devletin cezalandırma yöntemi olarak fiziksel mekânı ve bedeni teslim alma çabasına karşı, bireyin kendi bedenini bir direniş silahına ve nihai bir özgürlük alanına dönüştürmesini işler. Yönetmen McQueen, şiddeti ve çürümeyi adeta bir tablo estetiğiyle sunarken, inancın sınırlarının beden sınırlarını nasıl aştığını sarsıcı bir görsellikle kanıtlar.

Özellikle İngiltere’de çok tartışılan, Venedik, Cannes ve Toronto Film Festivallerinden ödülle dönen filmde Micheal Fassbender oyunculuğuyla göz dolduruyor.

Duvar (Yönetmen: Yılmaz Güney, 1983)

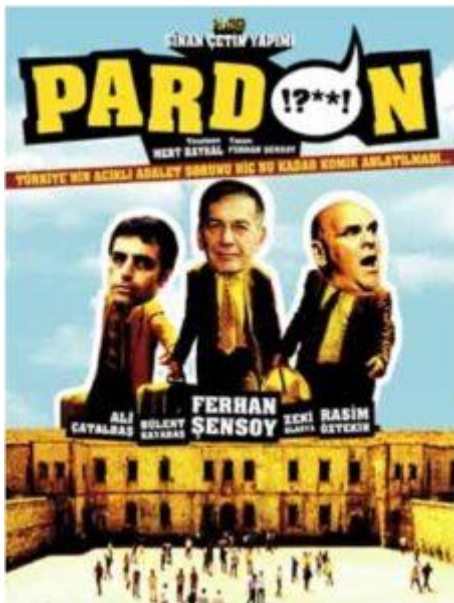

Politik sinemamızın önemli yönetmenlerinden Yılmaz Güney'in son filmi olan ve Paris'teki sürgün hayatında çektiği Duvar, Ankara Merkez Kapalı Cezaevi'nde 1976 yılında çocuk mahkûmların başlattığı isyanı merkeze alır. Ancak film sadece bir hapishane isyanı hikayesi değildir; cezaevini, militarist ve baskıcı devlet aygıtının, dışarıdaki toplumun ve sömürü düzeninin çıplak ve minyatür bir modeli olarak resmeder.

Çocuk koğuşunda yaşanan tecavüzler, şiddet, sefalet ve idarenin yozlaşmışlığı, sistemin en savunmasız olanları nasıl öğüttüğünün bir kanıtıdır. Film, estetik bir kaygı gütmekten ziyade, belgeselvari bir sertlikle izleyiciyi rahatsız etmeyi, yüzleştirmeyi ve kurumsallaşmış şiddetin boyutlarını göstermeyi amaçlar.

İlk olarak Cannes Film Festivali'nde gösterilen filmin başrolünde Tuncel Kurtiz var.

Pardon (Yönetmen: Mert Baykal, 2005)

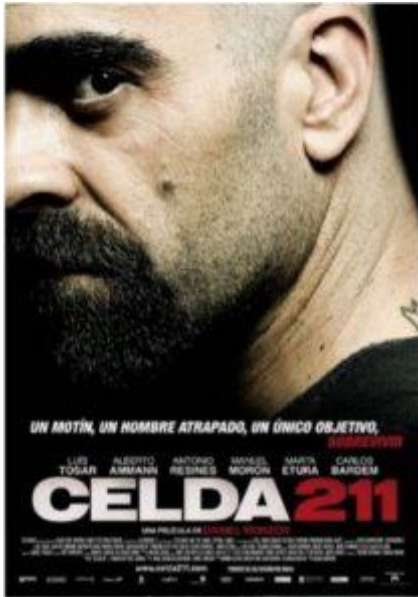

Ferhan Şensoy'un gerçek bir olaydan esinlenerek yazdığı Çok Tuhaf Soruşturma adlı oyunundan sinemaya uyarlanan bu kült yapım, Türkiye'deki adalet sisteminin ve kolluk kuvvetlerinin işleyişine dair çekilmiş en sarsıcı kara mizah örneklerinden biridir. Asker kaçağı bir arkadaşın ihbar edilmesi korkusuyla başlayan sıradan bir gece, polis sorgusundaki işkencelerle, haksız tutuklamalarla ve yıllar süren absürt bir hapis hayatıyla sonuçlanır.

Film, devletin adalet aygıtının, suçu bulmaktan ziyade "suçlu yaratmak" üzerine nasıl işleyebildiğini trajikomik bir dille gösterir. İşkence altında alınan sahte ifadelerin insan hayatını nasıl geri dönülmez bir karanlığa sürüklediği gerçeği, izleyiciye mizahın ardına gizlenmiş sert bir tokat gibi çarpar.

Yıllar süren haksız mahkûmiyetin ardından kahramanlarımıza devletin sunduğu tek telafinin basit bir "Pardon" kelimesi olması, cezalandırma sisteminin insan hayatını nasıl değersizleştirdiğinin en acı özetidir. Cezaevini, hukukun bittiği yerde başlayan bir keyfilik mekânı olarak resmeden şaheser niteliğinde bir sistem eleştirisidir.

Hücre 211 / Celda 211 (Yönetmen: Daniel Monzón, 2009)

İşe yeni başlayan bir gardiyanın, hapishaneyi tanımak için geldiği ilk gün patlak veren büyük bir isyanın ortasında kalmasını ve hayatta kalmak için mahkûm rolü yapmak zorunda kalışını anlatan yüksek tempolu bir İspanyol filmidir.

Ancak film basit bir gerilimden öte, "gardiyan" ve "mahkûm" rollerinin nasıl kurgusal ve yer değiştirebilir olduğuna dikkat çeker. Karakterin içerideki adaletsizliği, devletin yozlaşmışlığını ve mahkûmların kendi içindeki adalet arayışını deneyimlemesiyle taraf değiştirmesi, cezaevi sisteminin ve dışarıdaki sözde hukukun ikiyüzlülüğünü çarpıcı bir biçimde yüzümüze vurur.

29. Uluslararası İstanbul Film Festivali'nin "Sinemada İnsan Hakları" bölümünde gösterilen film pek çok ödüle layık görülmüştü.

Sonbahar (Yönetmen: Özcan Alper, 2008)

1990'ların ağır siyasi atmosferinde hapse giren, ölüm oruçları sonrası sağlığı bozularak Wernicke-Korsakoff sendromuyla tahliye edilen Yusuf'un Karadeniz'deki köyüne dönüşünü anlatır. Film, cezaevi filmlerinin aksine olaylara mahpusluğun sonrasından bakar.

Yusuf'un bedeni tahliye olmuştur ama ruhu, kaybedilmiş idealler, içeride kalan yoldaşlar ve ağır travmalarla dolu bir hapisanede yaşamaya devam etmektedir. Sistem, muhalif bir bedeni sadece içeride tutarak değil, tahrip edip dışarı salarak da cezalandırma pratiğini sürdürür. Karadeniz yaylalarında melankolik, sessiz ve derinden bir politik yüzleşmenin hikayesini izleriz.

Uçurtmayı Vurmasınlar (Yönetmen: Tunç Başaran, 1989)

Feride Çiçekoğlu'nun kendi cezaevi anılarından yola çıkarak yazdığı aynı adlı romanından uyarlanan film, cezaevi gerçekliğine eşine az rastlanır bir pencereden, annesiyle birlikte hapisanede yaşamak zorunda kalan beş yaşındaki Barış'ın gözünden bakar. 12 Eylül

sonrası bir kadınlar hapishanesinde geçen hikâye, siyasi mahkûmların dünyasını, dayanışmasını ve devletin soğuk yüzünü bir çocuğun masumiyetiyle çarpıştırır.

Bariş için cezaevi avlusu, tel örgüler ve duvarlar, keşfedilmesi gereken bir oyun alanıdır; ancak kurallar devletin katı disiplini tarafından belirlenir. Film, özgürlüğün ne anlama geldiğini gökyüzünde uçan bir uçurtma metaforu üzerinden tartışırken, yetişkinlerin dünyasındaki ideolojik cezalandırma pratiklerinin bir çocuğun ruhunda açtığı yaraları usulca izleyiciye aktarır. Kapatılmanın sadece bedeni değil, umudu ve hayal gücünü de hapsedme çabası olduğunu anlatan, Türk sinemasının en naif ama en etkili insan hakları filmlerinden biridir.

Ölüm Yolunda / Dead Man Walking (Yönetmen: Tim Robbins, 1995)

Rahibe Helen Prejean'ın gerçek deneyimlerine dayanan film, idam cezası karşıtı düşüncenin sinemadaki önemli örneklerinden biridir. Genç bir çifti öldürmek ve tecavüz etmekten suçlu bulunan bir mahkûmun idam gününe kadar geçen sürecinde ona manevi rehberlik eden rahibenin hikayesi üzerinden, sistemin adalet anlayışı sorgulanır.

Film, mahkûmu masumlaştırmadan, işlediği suçu hafifletmeden idam cezasını ve uygulanma biçimini sorguluyor. İdam mahkûmu karaktere herkesçe kötü görülecek bir suç yükleyerek çizgiyi Victor Hugo'nun çıkardığı yerin de üzerine çıkarıyor. Kurbanların yakınlarının acısı ile devletin cezalandırma yöntemi arasına ince ve etik bir çizgi çekerek izleyiciyi zor bir ahlaki ikilemle baş başa bırakıyor. Rahibe Helen karakterinde gördüğümüz Susan Sarandon'un En İyi Kadın Oyuncu Oscar'ını aldığı filmde idam mahkûmunu oynayan isim Sean Penn.